

Вільний та нескорений (дитинство Грицька Чубая)

Наталія та Олександр Шевченко

МАЛЕНЬКИЙ БРАНЕЦЬ СТАРОЇ ГРУШІ

Пречудовий літній ранок, свіжий та зелений, як молодий огірочок, зовсім не тішив Марію Чубай. Жінка збиралася на роботу до колгоспу мовчки і на всі спроби чоловіка Петра зазирнути їй у вічі не звертала уваги. Зрештою, чоловік не витримав:

— Ну чого ти береш це так близько до серця, Марічко? Усі так роблять. Нема на те ради...

— А бодай їм! — зірвалося сердите з сухих вуст жінки. — Байдуже мені, що роблять усі, не піду! З Гриць — ком лишуся! Де це в Бога бачено, щоб дворічну дитину саму вдома покинути?!

— Усі так роблять, — приречено повторив Петро.

Малий нащадок родини Чубаїв, про якого йшла мова, ні про що не підозрюючи, сидів посеред хати на долівці й бавився глиняним півником. То була дуже цікава іграшка, що мала цілих дві дірочки — одну у дзьобі, а іншу — на спині. Грицько вже з'ясував, що як дмухаєш у першу, то півник свистить, а як у другу — сичить і булькає. Гриць тішився і махав кулачком із затиснутим у ньому свищиком, вигукуючи:

— Ку-ку-рі-ку!

Ще б пак, сільський хлопчик — та щоб не знав, як кричать справжні півні!

Мати глянула на сина і розплакалася.

— Ну, як я його покину, Петре? У мене ж серце стане, поки думатиму, як він тут сам...

— А ти його прив'яжи, — порадив чоловік, ховаючи очі від жінки.

— Що?

— Прив'яжи, — повторив Петро. — Хоч би й до груші в нашому саду. Доки норму відбудеш, він там собі посидить. Іграшку йому дай, брязкальце якесь... День сьогодні теплий, та й на дощ ніби не схоже, вчора сонце за чистий обрій сідало... А якщо ти вдома лишишся, у мене будуть проблеми, Марічко. Ти ж знаєш...

Марія знала. Знали всі, хто жив і працював у колгоспі. Тривалий час колгоспники навіть не мали власних паспортів — про якісь права годі й казати. Батько Гриця, Петро Васильович, був там бригадиром, а ще — фронтовиком, шанованою людиною, але й це не давало йому жодної можливості посидіти зі своїм сином.

Ані йому, ані Марії.

Робота понад усе — всі це знали. Так було завжди, і так мало бути. Кожен зайвий відпрацьований трудовень був ще одним шматком хліба для дитини.

І Петро мав рацію — так чинили всі. Кожна сім'я лишала свої дітей на подвір'ях чи

в хатах, залежно від пори року та погоди.

А няньок, доглядальниць чи дитсадків тоді не було, та й звідки їм узятися в маленькому селі?

Марія зітхнула і пішла в сіни за мотузкою. Петро підхопив малого під пахви і виніс надвір, до груші.

Грицько протестував, мабуть, відчув, що на нього чекає. Він не плакав і навіть не пхикав, а просто мовчки видався з батькових рук, зціпивши зубки. Вигинався, мов лозина. Обурено сопів. І намагався вкусити татка.

Не вдалося.

Урешті-решт, спільними зусиллями батьки прив'язали сина до старої кремезної груші й зітхнули — Петро з полегшенням, Марія з болем. Малий Гриць, відчувши, що програв свій перший в житті двобій, сів біля дерева і сказав, дивлячись кудись убік:

— Бе-е-е!

Мати винесла йому кашу в череп'яному полумиску — ані ложок, ані виделок Грицькові, звісно, ніхто не дав би. Малий ще може собі нашкодити, Боже борони.

І батьки пішли до праці.

Цілий день робота падала з Маріїних рук. Жінка думала тільки про те, як там Гриць? Що він робить? Чи не плаче? Чи не забіг часом на подвір'я чужий пес? Усяке може статися. А її синок ще такий маленький! Та ще й, на довершення всіх бід, почала псуватися погода. Небо затягло важкими чорними хмарами, здійнявся вітер, розкотисто загуркотів грім... І коли насуплені небеса розкрояла перша блискавка, Марія, не чекаючи зливи, кинулася додому.

— Ой, лишенько, — примовляла вона на бігу. — Це ж моя дитина до дерева прив'язана! Ще, не доведи, Господи, блискавиця вдарить! Хоч би обійшлося!

Почався дощ, і з кожним кроком Марії краплі, що падали з неба, ставали ще важчими, ще ряснішими... Коли Грицькова мати, тягнучи забиту ногу, мов та чаєчка — поламане крило, забігла у двір, дощ уже періщив, як з відра. А біля груші жінка побачила миску, де плавала неторкана каша, і свого сина, який, притулившись до стовбура, обіймав сусідського кота і щось жваво йому розповідав. Вусатий і смугастий товариш виявився ще й вдячним слухачем: він лунко муркотів і, попри те, що був мокрим, як хлющ, навіть не думав утікати.

— Синочку! — кинулась мати до Гриця, тремтячими руками розв'язала мотузку. — Зараз підемо до хати, висохнеш, зігрієшся... Зараз, ще трішки...

Грицько мовчав, спостерігаючи за уривчастими рухами мами. І лише коли осоружна шворка впала на землю, дворічний хлопчик повівся дивно.

Він засміявся. Щиро, дзвінко, втішено. Як сміється доросла людина, здобувши давно омріяну волю.

А потім тицьнув пальчиком у мотузку і чітко промовив:

— Ніколи.

Материним обличчям текли теплі сльози і змішувалися з холодними краплинами дощу. Марія знала, що їй доведеться зробити це знову, не раз і не двічі — прив'язати

свого хлопця, нехай не до груші, а до столу в хаті — проте доведеться.

А ще Марія зрозуміла, що відпер, навіть за ґратами, мурами чи в кайданах, але її син завжди буде вільним.

САМ СОБІ ВЧИТЕЛЬ

Мабуть, кожного з нас хтось навчав читати.

Декого — вчителі у школі, інших — батьки, бабуся чи Дідусь.

І мало хто може похвалитися тим, що читати та писати навчився самотужки.

Це, насправді, дуже складно. Як ото самому зійти на дуже високу гору. Але немає в світі вершин, що не скорилися б світлому розуму та величезному бажанню досягнути мети.

Грицеві вже виповнилося п'ять рочків, коли він знайшов удома буквар.

Старезний, з напівстертими літерами та чорно— білими малюнками, справжнісінький ветеран, буквар тихо припадав пилом між пожовклих татових газет. Грицько відчув, щойно взявши його до рук, — буквар живий і дуже хоче поговорити з ним. Бодай із кимось поговорити. Та от біда — Гриць зовсім не розумів його мови.

— Мамо, — кинувся син до Марії, — навчіть мене читати.

Марія саме лагодила вечерю, і лише неуважно кивнула у відповідь на Грицеві слова. Добре, мовляв, але згодом. Іншим разом.

— Мамо, — стояв на своєму Грицько, — я хочу читати.

— Як підеш до школи, то й навчишся, — розважливо мовила мама, дістаючи з печі чавунець зі смачнючим українським борщем. Хатою попливли дивовижні пахощі. — Почекай ще трохи, доки підростеш.

— А де та школа, куди я ходитиму?

— У райцентрі, синку, в Козині.

Гриць кивнув, ніби почув усе, що йому було потрібно. А мама за хатніми клопотами геть забула про синове бажання. Ця розмова згадалася Марії лише наступного ранку, коли вона, прокинувшись, побачила, що Грицько сидить на ослінчику під вікном, вбраний, як-то кажуть, парадно: в білу сорочечку та коротенькі штанці на шлейках. На лаві біля Гриця лежав буквар, а на ньому — картузик.

— І куди це ти зібрався, хлопче? — позіхнувши спросоння, поцікавилась мати. Син знизав худенькими плечиками.

— До Козина. Я вже за ніч підріс трішки — пора ставати до науки.

— Та зажди ще, — засміялася Марія. — Не так скоро.

— А скільки ждати?

— Два роки, синку. Не менше.

Гриць засмутився. Йому хотілось вчитись негайно. Старий буквар був ключем, що міг відкрити двері до кімнати, повної захопливих таємниць. А він, Грицько, виходить, такий маленький, що просто не дотягується до замкненої шпарини.

І тоді хлопчик вирішив, що навчиться читати без сторонньої допомоги. Де ще та школа та викладачі! Й за горбом не видно! Доведеться усе робити самому.

Спочатку Гриць хотів перебратися в буденне, скинути з себе білу сорочечку, щоб не забруднити, та потім передумав. Яка різниця, сам він починає навчання чи хтось його вчитиме? Все одно це свято! Тому хлопчик дочекався, доки батьки підуть до колгоспу, і відкрив свій буквар на першій сторінці.

Те, що буквар називається букварем, і те, чому саме так, Грицеві розповів тато.

На першій сторінці було намальоване щось кругле, а поруч стояла літера, схожа на перевернуті козячі ріжки, з перетинкою посередині. Гриць подумав, що той круглий малюнок має щось означати. І починається це "щось" з тієї смішної букви. От тільки що це?

Грицько придивився пильніше. Це було схоже на абрикосу. Не дуже, але схоже.

То це має бути літера "А"?

Аби пересвідчитися, чи правильно він здогадався, хлопчик відкрив наступну сторінку. На ній красувався темно-сірий баранець із крутими рогами, а біля нього примостилася черевата буква, ще кумедніша, ніж перша.

Значить, усе правильно. Це літера "Б".

Гриць ще якусь хвилю уважно роздивлявся ті дві букви, а потім встав і вийшов надвір. Батько сказав йому, що вміти читати — це тільки півділа. Треба ще й писати навчитися.

І Грицько писав. Скрізь. Крейдою на стінах хліва. Паличкою по землі. Пальцем на запітнілій шибці. Спочатку літери виходили кривенькими, скоцюрбленими і немов промовляли до хлопця: "Подивись, що ти з нами зробив!" Але згодом — і досить швидко — справи пішли на краще.

Його букви стали гарними, ніби писанки — очей не відведеш!

Щодня Гриць вивчав по літері. Займався спокійно, ґрунтовно, нікуди не поспішаючи. Щоправда, з м'яким знаком довелося помучитись. Але хлопець знайшов те слово, де лише одна буква була йому незнайома.

Саме ця. М'який знак — "Б". Грицько ще не знав, як називається ця дивна літера, але вже здогадався, що вона пом'якшує інші звуки.

Ані Петро, ані Марія нічого не знали про синові заняття. Бачили лиш, що хлопець став ніби тихішим, задумливим. А Грицько тим часом усе думав, як краще похвалитися, що він уже письменний.

І вирішив написати батькам листа.

Але чим його написати? Адже в хаті немає ні ручки, ні олівця.

Тоді Гриць витягнув з печі вуглинка, а потім відкрив буквар. Остання його сторіночка була чистою...

— Любі тату та мамо, — читав Петро вголос здивованій Марії, — це буквар. Він мій друг. Він навчив мене грамоті. Ваш син Грицько.

— Бути цього не може, — прошепотіла вражена мати.

— Самотужки вивчився, — гордо промовив батько. — І це в п'ять літ! Тямущий хлопець. У мене вдався.

А ввечері, коли Марія вклала сина спати, Гриць, позіхнувши, поцікавився:

- А якщо я тепер умію читати і пишу слова, то що мені робити в школі?
- Будеш учити те, що написали інші, — посміхнулася мама.
- Я й сам напишу щось хороше, — пообіцяв Грицько.
- Авжеж, напишеш, — підтвердила Марія. — Щось дуже хороше. Таке, як ти сам. Але маминих пророчих слів Гриць уже не почув, бо солодко заснув.

ЮНИЙ ПОЕТ

Щойно навчившись читати, Грицько зробив іще одне цікаве відкриття. Виявилося, що можна підшукувати риму до різних слів — і це дуже захопливе діло. Але що таке рима, Гриць тоді іще не знав.

Йому просто подобалося, як звучать слова в парі. Подобалося підбирати ці пари з однаковими чи бодай співзвучними закінченнями і промовляти їх уголос. Це було так хвилююче! Так чарівно! І батьки збентежено дослухалися до того, як їхній син бурмотів собі під ніс:

— Чому — німу. Сад — зорепад. Байдужі — калюжі.

— Що то він робить? — дивувалася Марія.

— А ти не чуєш? Вірші складає, — відказував не менш здивований Петро. — Але пусте. То з часом минеться. Аби роботою не гребував.

Від роботи малий Гриць і справді ніколи не тікав, але в одному батько помилився — не минулося. Більше того, з кожним роком хлопець дедалі дужче тягнувся до мистецтва в усіх його проявах. Важко було знайти те, чим би він не цікавився. Історія, географія, живопис, музика, і, звичайно, література — хлопчик ніби вбирав у себе всі знання, та ще й так легко, як, бува, пересохлий від посухи ґрунт всотує життєдайний, довгоочікуваний дощ. Гриць мав феноменальну пам'ять, близьку до абсолютної — без жодної напруги, лише раз прочитавши вірша, він міг повторити його.

Батьки часто обговорювали і дивовижні здібності свого сина, і його захоплення.

— І звідки це в нього? — казала мати. Вона дуже пишалася Грицьком, тому додавала, — але те лише на краще. Вивчиться, в люди вийде, може, до самого Києва поїде, там, кажуть, отим... поетам гроші платять.

— І що йому робити в тому Києві? — не погоджувався тато. — Що це за робота для хлопця — вірші писати? Та й не вірю я, жінко, що Гриць наш буде таке писати, за що добрі гроші дадуть. Радше таке придумає, що лише клопіт здобуде на свою голову. Ото якби він на інженера вивчився або на лікаря, то інша справа. Та хай там як, а неуком він уже точно не буде.

Грицько бачив, що батьки за нього хвилюються, та ніяк не поділяв їхніх турбот — просто не бачив підстав для жодного хвилювання. Подумаєш, вірші!

Писати їх так само легко, як і дихати! Тільки деколи боляче. Дихати боляче, коли ти застудишся, а віршувати боляче, коли холоне десь біля серця, і те, про що ти думаєш, викликає сльози на очах. Але не можна не писати. Так не виходить. Бо тоді стає ще гірше. Тоді здається, що все повітря кудись зникло і ти задихаєшся.

Свій перший вірш Гриць присвятив тій самій грушці, що мимоволі обмежила його

свободу, водночас навчивши понад усе цінувати її. Зворушливу розповідь про те, як дятел лікував стареньке дерево, витягаючи з-під кори хробачків-шкідників, хлопець наважився прочитати своєму вчителю української літератури.

— Непогано, — схвально промовив той. — Ще маєш вірші?

— Так, а що?

— То надішли їх кудись... До якогось журналу чи газети, — порадив викладач. — Нехай люди читають.

— А поет лише тоді поет, коли його читають? — спитав Гриць.

— А сам ти як гадаєш?

— Що людина або поет, або ні.

Учитель кивнув.

— Я порадив би тобі спробувати щастя... ну, хоч би й у журналі "Піонер". Візьми його в бібліотеці і подивись адресу редакції. Вони там друкують юнацькі вірші.

Грицько так і зробив. І всього за місяць увірвався до рідної хати, тримаючи свіже число "Піонера" у вологих від хвилювання, тремтячих долонях.

— Мамо! — загукав він до Марії, котра саме була вдома. — Я це зробив. Мені вдалося! Мене надрукували, мамо! Мої вірші надрукували!

Коли Марія брала в сина журнал, її руки тремтіли не менш від Грицькових. Жінка знайшла вказану сином сторінку і прочитала:

Я ще не дивився зблизька на зорі,

Я ще не ходив по місячних кратерах,

Ще тривога не падає метеорами

Щоночі у серце моєї матері.

...А хату вона в голубе завжди маже,

(Видно добре хату поміж інших — білих),

Голубінь та, мов казка, в дитинстві розказана,

Що ожила в руках умілих.

І Марія заплакала. Гриць не питав, чому мама плаче — він, тринадцятирічний, уже був досить дорослим, аби зрозуміти, що деколи люди плачуть від щастя.

— Це так гарно, — сказала нарешті Марія, витираючи сльзи. — Я дуже горда з того, що в мене такий син.

— Це лише початок! — урочисто пообіцяв Грицько. — І знаєш що, мамо? Поет завжди поет, але коли тебе читають, це так добре. Це як сказати людині щось дуже важливе і знати, що вона тебе почула.

— Дехто зроду глухий, Грицю, — задумливо мовила Марія.

— Таких багато, — погодився син. — Та є й ті, хто чує. Ті, хто слухає, бо хоче почути, і дивиться, бо хоче бачити правду.

— І що є правда, синку?

— Бути самим собою, мамо. І залишатися собою завжди. Таким, який ти є. Не грати, не придурюватися, не брехати собі. Та й іншим теж не можна брехати. І ще — бути вільним. Утім, бути собою, власне, й означає для мене волю.

Жінка замислилася. Була вона звичайною селянкою і не бачила в житті нічого, крім тяжкої виснажливої праці, та серцем матері відчула ту велику істину і той великий біль, що носив у серці її хлопчик.

— Ти тільки не зламайся, Грицю, — прошепотіла Марія, притискаючи до грудей журнал із синовими віршами. — Будь собою. Будь щирим. Таким, як твої слова.

— Я буду, мамо. Обіцяю, — серйозно мовив Грицько й тут-таки заусміхався. — А скоро тато прийде? А як думаєш, він здивується? Я хочу скоріше і йому похвалитися!

"А світ — вертеп. Кажу я з гіркотою, цей світ — вертеп..."

Своїм першим успіхом Гриць пишався, але не надміру. Багато в чому він, на щастя, лишався звичайнісіньким сільським хлопчаком, жвавим, трохи забіякуватим та охочим до пригод. Неповдалі від рідного Грицевого села було легендарне містечко Берестечко, де 1651 року відбулася битва між військами польського короля Яна Казимира II та козацько-селянськими військами Богдана Хмельницького. Влітку там працювали археологи, і Грицько охоче брав участь в розкопках. Хлопчикові подобалося гуляти лісами, яких було багато на мальовничій Рівненщині. Що ж до творчості, то тут юний Чубай став ще більш вимогливим до себе, ще більш прискіпливим до кожного дібраного слова, кожного поетичного рядка... Йому блискуче давалися такі складні поетичні форми як верлібр та білий вірш; його метафори та рими вражали свіжістю і оригінальністю. Його серце ще з юності боліло від облуди, фальші та брехні. Грицько вкрай гостро сприймав кожен прояв несправедливості. Навіть якщо образа не стосувалася його особисто, він ніколи не міг промовчати, вдати, що просто не звернув на це уваги чи згідливо опустити очі, щоб не мати зайвого клопоту. Грицько був навдивовижу людяним; усі, хто добре його знав, відзначають його внутрішнє світло, жвавість, розкутість і — волелюбність.

Мазана голубим мамина хатинка, так зворушливо оспівана Грицем, стала для хлопця, як він те називав, храмом науки. Однак насправді це був правдивий храм самоосвіти — на стінах старенької мазанки висіли репродукції з журналу "Огонек" — Сандро Ботічеллі, Рафаель, Сальвадор Далі, Марія Примаченко, Леонардо да Вінчі... Фонотека сільського юнака зробила б честь будь-якій нинішній радіостанції, не кажучи вже про тодішню, — платівки із записами музики Моцарта, Баха, Бетговена, Вівальді, Дебюссі, Стравінського. Були в тій колекції й твори українських композиторів, і українські народні піснеспіви, і — що було дивом на той час — духовна музика. Власноруч зібрана Грицьком бібліотека налічувала сотні книжок. Він знав напам'ять вірші Тичини, Вінграновського, Симоненка, цікавився іншомовними поетами, пробував свої сили у мистецтві перекладу — мистецтві вкрай важкому, норозумному, такому, що вимагає від перекладача не лише бездоганно володіти словом, а ще й відчувати його як биття власного серця...

У сімнадцять років Грицько Чубай став переможцем Республіканської олімпіади з української літератури. Простіше кажучи, із сотень школярів усієї України, які, пройшовши суворий відбір міських, районних та обласних олімпіад та з'їхалися на цю, республіканську, найкраще українську літературу знав саме Гриць. І найголовнішим

призом для нього стало запрошення на вступ до Київського державного університету зі складанням іспитів на пільгових умовах. Грицько надзвичайно зрадів. І був впевнений в собі. З невеличкою валізою в руках він відбув до Києва, поселився у студентському гуртожитку і почав готуватися до першого іспиту — твору з української літератури. Жодних труднощів Гриць не очікував.

Та одного ранку до гуртожитку завітали двоє однакових напозір дядьків у однаковісіньких сірих костюмах. Дядьки ввічливо попросили Грицька забрати документи і виїхати. До вступних іспитів справа так і не дійшла. Юнак поцікавився, в чому річ.

— Ви читали вірші Шевченка біля його пам'ятника? — суворо спитав перший дядько.

— Так, а хіба це заборонено? — зухвало відповів Гриць.

— А висловлювалися щодо перенесення праху Шевченка з Петербурга до Канева? — поцікавився інший дядько. Грицько знизав плечима.

— Так, а хіба у нас не можна казати те, що думаєш?

— Замолодий ти ще думати, синку, — хором мовили дядьки в сірому. — А тим паче казати це вголос.

— Ну й нехай, — сердито бурмотів Гриць, складаючи валізу. Світ навколо нього похитнувся і почорнів, але він вистояв. — Подумаєш! Хвалити Бога, це не єдиний університет в Україні.

Але для нього на довгі роки цей вступ став єдиним утраченим шансом. Скрізь, в кожному університеті, в кожному інституті, куди Грицько Чубай подавав документи, йому ставили незаслужені "двійки", у творах знаходили дивовижні помилки — настільки дивовижні, що про них не чув жоден викладач літератури. Професори щосили уникали хлопця, при зустрічах ховали від нього очі, а коли він намагався довести свою правоту, на нього просто кричали. Немов намагаючись тим криком приспати своє згасаюче сумління.

Скрізь було те, що Гриць відчував і ненавидів до глибини душі — облуда, фальш та брехня.

І повна, цілковита безвихідь.

Як жить мені, якщо я ще людина?

Якщо мені від себе не втекти?

Але попереду на Грицька все-таки чекало ціле життя. Коротке, як спалах зорі на небокраї, і таке ж яскраве. Попереду була робота на радіо в невеличкому містечку Червоноармійську, чергове вигнання, становище нелегала в гуртожитку Львівського університету, поетичні вечори, шлюб, сім'я, чудові діти, арешти, допити, важка фізична праця і — відчай народженого вільним, що опинився поміж кам'яних мурів зради та наклепів.

І — геніальна поема "Вертеп".

І — вірші, що виблискували срібним сяйвом довершених форми та змісту, наче меч воїна, що боронить рідну землю від ворожої навали. Від навали сірості, заздрості та

брехні.

І — блискучі переклади.

І — вічність. Безсмерття, дароване тим, хто не закопує в землю свій талант.

Хто в світі залишається собою.

Від перших днів своїх і до останніх...

Історія людини в історії людства

Григорій Петрович Чубай (1949-1982) — видатний український поет, перекладач іспанських, польських, словацьких та російських поезій.

Народився 23 січня 1949 року в селі Березини Козинського району Рівненської області. Закінчив Козинську середню школу. Намагався вступити до Київського державного університету імені Тараса Шевченка, однак через виступ біля пам'ятника Кобзарю, де він висловив власне тлумачення творів Шевченка, дорога до освіти була йому закрита.

Писати вірші та друкуватися почав у ранньому віці. У дев'ятнадцять років написав геніальну, пронизливо-антиімперську поему "Вертеп" — узагальнену картину патологічного стану світу. Тоді ж переїхав до Львова.

Був організатором та видавцем "Скрині" — одного з найперших самвидавівських журналів України.

За волелюбність, внутрішню свободу та культурний опір, існуючий на той час системі, до кінця життя зазнавав переслідувань та утисків. Перебував під арештом, не міг отримати гідної роботи, тяжкою фізичною працею — єдиним джерелом існування — підірвав своє здоров'я.

1979 року успішно склав іспити до Літературного інституту в Москві. Провчився три курси, вважався найкращим студентом на своєму потоці.

Автор поем "Марія", "Світло і сповідь", "Відшукування причетного", поетичних збірок "Говорити, мовчати і говорити знову", "Плач Єремії", низки дитячих віршів та блискучих перекладів.

[і]Ти синім небом дивишся на мене,

Щоб я, бува, душею не зачах.

В моїх ночах — тополь свічки зелені,

В моїх ночах, в задуманих очах.

(З юнацького вірша "Україні") [/і]